

Albie Sachs: Over kunst, cultuur en (mensen)recht(en)

TvMR sprak met Albert Louis Sachs, antiapartheidsactivist en voormalig rechter in het Grondwettelijk Hof.

Lieselot Verdonck¹

Albert Louis Sachs, alias Rechter Albie, is één van 's werelds bekendste mensenrechtenactivisten (of 'vrijheidsvechters', zoals hij zelf blijkt te verkiezen) uit Zuid-Afrika. Nadat hij jarenlang in ballingschap moest doorbrengen wegens zijn inzet voor de antiapartheidsbeweging, schreef hij uiteindelijk mee aan de nieuwe Grondwet voor zijn land en werd hij zo één van de grondleggers van de Zuid-Afrikaanse staat. Op 3 oktober 2016 was Rechter Albie in Gent, waar hij in een gesprek met Professor Eva Brems vertelde over zijn leven en over zijn passie voor kunst, cultuur en recht.² Ook TvMR sprak met Rechter Albie en polste naar zijn levenservaringen.

Rechter Albie werd geboren in 1935 en, zoals hij zelf opmerkte op de gespreksavond, is genoemd naar een zwarte vakbondsleider. Daarmee bleek hij voorbestemd voor een activistisch leven. Reeds als zeventienjarige nam hij actief deel aan het verzet tegen het Apartheidsregime, dat toentertijd nog regeerde in Zuid-Afrika. En zo besloot hij op een bepaald moment dat hij een jurist wou worden, "ik weet niet wat mij precies heeft doen veranderen, maar gewoon een vaag, algemeen gevoel dat ik nuttig zou kunnen zijn als een jurist." Wegens zijn activisme moest hij echter in 1966 het land verlaten. Uiteindelijk leefde hij meer dan twintig jaar in ballingschap, eerst in het Verenigd Koninkrijk en later in Mozambique. In dat laatste land ontsnapte hij bovendien in de jaren '80 nipt aan de dood toen een bom tot ontploffing werd gebracht in zijn wagen.

TvMR: Ook vandaag nog lijden miljoenen mensen overal onder geweld dat op een of andere wijze gelinkt is aan factoren zoals ras, etnie, religie, seksuele oriëntatie etc. Een voorbeeld is het politiegeweld tegen zwarte burgers in de VS. Nadien bestaat er mogelijks zowel een wens om het onrecht te herdenken als een behoefte om persoonlijk leed te vergeten. Hoe kunnen we een goed evenwicht vinden tussen herdenken en vergeten?

Rechter Albie: "Het is zeer opvallend hoeveel leiders van de studentenbeweging niet erkennen hoe ernstig de onderdrukking in het verleden was, hoe zwaar de strijd voor verandering was and hoe groot de transformatie voor Zuid-Afrika is geweest. Een deel van mij is echter blij dat zij niet gebukt gaan onder dergelijke factoren. Wij hebben gevochten opdat onze jongeren vrij zouden zijn. Het is een paradox dat zij die de vrijgeborenen worden genoemd, beweren niet vrij te zijn, maar dit declareren met een vrijheid die wonderbaarlijk is: de manier waarop ze dit doen, de ruimte die ze daartoe krijgen, en de impact die ze hebben. Dus, een deel van mij is gelukkig dat het verleden geen stempel drukt op hen. Er is hernieuwde energie, hernieuwde vitaliteit, wat ik als zeer positief beschouw."

¹ Lieselot Verdonck is doctoraatsonderzoeker aan het Centrum voor Mensenrechten (UGent) en aspirant van het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek.

² Het gesprek tussen Rechter Albie en Professor Brems vond plaats in het kader van de Derde Mandela Lezing, georganiseerd door het Gents Afrika Platform (GAP). GAP verenigt alle expertise gerelateerd aan Afrika over de faculteiten van de UGent heen (<http://www.gap.ugent.be/>).

“Daarom zie ik het nu als een plicht van onze generatie om niet louter te zeggen dat zij het verleden moeten kennen en dat wij de mensen die het verleden vergeten zijn, erin moeten onderwijzen. Wij moeten inderdaad ons verhaal vertellen, maar op een levendige en betekenisvolle wijze zodat mensen zelf de kwaliteiten ervan oppikken. Dus, niet omdat wij hen met de vinger wijzen en zeggen dat zij een plicht hebben om te herinneren en niet omdat onze wijsheid superieur zou zijn. Ik geloof dat jonge mensen niet té wijs hoeven te zijn, maar ze moeten bereid zijn om te leren en ze moeten vooral een zekere durf hebben en openstaan voor verandering.”

“Met andere woorden, ik denk niet dat het gewoon een kwestie is van het vinden van een evenwicht tussen herinneren en vergeten. Diegenen onder ons die erbij waren, wij moeten onze verhalen vertellen, maar mogen jongeren niet met de vinger wijzen.”

Het levensverhaal van Rechter Albie en zijn inzet voor de antiapartheidsbeweging reisde de wereld rond na de bomaanslag in Maputo (Mozambique), waarbij hij een arm en het zicht op één oog verloor. Tijdens de gespreksavond merkte hij op hoe deze gebeurtenis opnieuw zijn privileges als blanke burger had bewezen; er werden immers veel meer zwarte antiapartheidsactivisten opgeblazen, maar zij haalden zelden het (wereld)nieuws. Enkele jaren na de bomaanslag ontmoette hij zijn aanvaller trouwens tweemaal. Die tweede ontmoeting had, volgens Rechter Albie, zelfs uitgemondd in een goede conversatie, waarmee hij het belang van verzoening andermaal in de verf wenste te zetten.

TvMR: U zei ooit dat het onrecht gepleegd werd door het Apartheidsregime, en niet mocht worden verpersoonlijkt. Een wijze raad, maar misschien vindt niet iedereen het even gemakkelijk om de schuld voor hun lijden te leggen bij een systeem, en niet bij de individuele dader.

Rechter Albie: “Ik denk niet dat leven met wrok, razernij of woede gericht tegen bepaalde individuen zeer productief is. Het eet je op. In ons geval vochten we voor idealen; we hadden een visie voor de maatschappij en die visie steunde in grote mate op een transformatie van het systeem en van het maatschappelijk denken. Het thema van bestraffing stond niet centraal. Het was niet wraak maar transformatie dat we nastreefden. Dat is toch mijn visie. Je kent het verhaal van mijn ontmoeting met de man die een bom in mijn wagen plaatste. Wel, ik voelde mij een beetje bevrijd door die ervaring. Deze man naar de gevangenis sturen, terwijl onze maatschappij zo’n grote veranderingen doormaakte, zou zinloos geweest zijn. Dat was de essentie: onze maatschappij moest veranderen. Het was niet iets persoonlijk.”

Niet lang nadat Rechter Albie die bomaanslag overleefde, kon hij terugkeren naar zijn geliefde geboorteland. In 1994 zag hij zijn levenslange inzet voor gerechtigheid en voor Zuid-Afrika beloond met een benoeming tot rechter aan het Grondwettelijk Hof door President Nelson Mandela. Zijn mandaat wordt niet enkel geassocieerd met een aantal mijlpaalarresten voor de mensenrechten, maar ook met zijn passie voor kunst, die resulteerde in een wonderbaarlijke kunstverzameling te bezichtigen in en rond het Hof.

TvMR: Het gebouw waarin het Zuid-Afrikaanse Grondwettelijk Hof huist, is een van de meest symbolische monumenten ter wereld. Zowel haar locatie bij de ‘Old Fort’ gevangenis in Johannesburg, waar tientallen antiapartheidsactivisten opgesloten zijn ten tijde van Apartheid, als

haar architectuur en kunstcollectie maken van het Hof een uitzonderlijk gedenkteken. Vroeger heeft u nog gesproken over kunst als een wapen in de strijd, aangezien kunst over de unieke macht beschikt om de diversiteit, complexiteit en rijkheid van de mensheid uit te beelden. Hoe zou u de wisselwerking tussen kunst, enerzijds, en de rechtstaat en mensenrechten, anderzijds, in de hedendaagse samenleving beschrijven?

Rechter Albie: “Neen, ik was beroemd door te zeggen dat we moesten stoppen met beweren dat kunst een strijdwapen is. Juist het tegenovergestelde. Niet lang na de bomaanval waarbij ik mijn arm verloren was, werd ik uitgenodigd om een lezing te geven in het cultuurhuis van Zweden. Er waren artiesten uit Zuid-Afrika, Mozambique, Zimbabwe, Angola. Bij elk kunstwerk merkte men op dat het een instrument voor de strijd was. Ik had slechts vijf minuten om te spreken en maakte twee opmerkingen. Het was 1989, en ik was nog steeds in ballingschap. Ten eerste zei ik hen dat hun solidariteit eruit bestond kunst naar daar te brengen, maar dat wij willen geen ‘solidariteitskritiek’ wensten. We wilden dat zij het debat aangingen: als ze het werk waardeerden, moesten ze dat zeggen; als ze het werk niet waardeerden, dan moesten ze dat zeggen; en als ze het werk niet begrepen, moesten ze vragen stellen. Wij wilden geen solidariteitskritiek, maar een echt debat over kunst. Na die opmerkingen leken ze zich te ontspannen.”

“Vervolgens zei ik ook nog dat we moesten stoppen met zeggen dat kunst een strijdwapen is. Ik had dit zelf tien jaar lang gezegd, maar we moesten ermee stoppen. Het was immers het enige waar men nog over sprak, terwijl we kunst iets veel diepgaander is; een wapen kan maar in één richting vuren, terwijl kunst van nature omgaat met tegenstellingen en ambiguïteit. Ik citeer een kunst die diepgaander en rijker is, die tragedie omarmt, die het goede en het slechte ziet of het slechte en het goede. Natuurlijk veronderstelt dit alles een gewetensvolle artiest, die zich bekommert om wat er gebeurt in de wereld en die zelf een wereld nastreeft gevuld met kunst die diepgang heeft, nuance brengt en bereid is om tegenstellingen aan te pakken. En, ik geloof daar nog steeds in.”

“Ik ben opgelucht dat we niet voor triomfalistische kunst zijn gegaan in Zuid-Afrika. Of het nu visuele kunst is, dans, zang, architectuur, allen zijn creatief geweest, en niet louter door de helden van de strijd te vereeuwigen.”

TvMR: Wat is uw favoriete stuk uit de kunstcollectie van het Hof?

“Het was niet louter de kunstcollectie, maar ook de hele visie over het Hof. Bij het uitschrijven van de opdracht (voor het ontwerp van het gebouw, *nvdr*) werd aangegeven dat we geen machtig en monumentaal Hof wilden, maar een Hof dat gastvrij en open zou zijn. De architect heeft dat verzoek ingewilligd, en ook de kunstverzameling is een onderdeel van die visie op het Hof. Het is dus het gebouw, het licht, de zichtbaarheid, en de leesbaarheid, en kunst is daar een essentieel onderdeel van.”

“Ik heb zelf ook aantal kunstwerken aangebracht, onder meer van de hand van Dumile Feni. Het verzamelen van de kunst was een heel werk op zich, omdat we geen geld hadden. Daarom zeg ik altijd dat de verzameling zichzelf heeft ingezameld. Mensen waren echter enthousiast: het was een nieuwe instelling in een nieuwe democratie, en de rechters waren geïnteresseerd in kunst. Mensen wilden dus geassocieerd worden met het project, waardoor velen wonderlijke donaties hebben

gedaan en we ook wedstrijden konden organiseren. Normaliter zou een aankoopcomité opgericht worden dat kunst aankoopt, maar wij hadden daar geen geld. Het nadeel van een aankoopcomité is echter dat, om unanimiteit te verzekeren, vaak voor veilige kunst gekozen wordt. Wanneer ik zeg dat de verzameling zichzelf verzameld heeft, bedoel ik dat ik niet de macht had om zelf kunst te kiezen en dat ik moest nemen wat er mogelijk was.”

“In ieder geval, het kunstwerk dat eruit springt en de meeste faam heeft verzameld, is 'The Blue Dress' (een triptiek van Judith Mason, officieel genaamd 'The man who sang and the woman who kept silent', *nvdr*). Het werk staat ook op de cover van mijn boek ('The Strange Alchemy of Life and Law', *nvdr*), en in het boek vertelt de kunstenares haar verhaal. Elk kunstwerk heeft trouwens een eigen verhaal, zoals ook het beeld van Dumile Feni ('History', *nvdr*), met wie ik veel contact had in ballingschap. Oorspronkelijk was dit een klein gipsmodel, en het was een enorm gevecht om de financiering te verwerven om het kleien model te vergroten en in brons te gieten, wat in de staat New York gebeurde, en vervolgens terug naar Zuid-Afrika te brengen.”

“En dan is er uiteraard ook nog 'The Angry Godzilla', beneden aan de trappen van het Hof. Het werd gesneden uit één enkele, gigantische boom die vernietigd werd tijdens overstromingen en in een gebouw was komen vast te zitten. Daarom besloot Baloyi ook dit werk te maken: Godzilla rees boven het geweld van het water uit. Toen ik in Londen, denk ik, een presentatie moest geven, vroeg ik als vergoeding de aankoopprijs van 'The Angry Godzilla'. Achteraf gezien bleek het beeld echter te groot om in Hof zelf geplaatst te worden. En zo mag elk kunstwerk duizend verhalen vertellen, maar kan ik ook duizend verhalen vertellen over elk kunstwerk.”

Uiteraard was Rechter Albie naast bezieler van de kunstcollectie van het Grondwettelijk Hof ook rechter aan dat Hof. Wanneer hij op de gespreksavond gevraagd werd naar de interessantste rechtszaak waarover hij zich gebogen heeft tijdens zijn vijftienjarige carrière als rechter, zie hij dat hij die vraag vroeger steeds beantwoordde met “de zaak waar ik momenteel aan werk.” Toch vermeldde hij twee arresten in het bijzonder, met name de mijlpaalarresten waarin respectievelijk de doodstraf (*De Staat tegen Makwanyane*, 1995) en het verbod op het homohuwelijk (*Minister van Binnenlandse Zaken tegen Fourie*, 2005) ongrondwettig werden verklaard.

Persoonlijk vindt hij dat het Grondwettelijk Hof een cruciaal signaal heeft gegeven door de doodstraf af te schaffen, een keuze die de Grondwet een jaar eerder nog open liet. Alle rechters gingen toen akkoord dat “als de Staat doodt, het misdrijf niet wordt bestraft, maar herhaald.” Hij hecht daarom ook veel belang aan het feit dat het Hof haar arrest unaniem heeft geveld. De arresten van het Grondwettelijk Hof in Zuid-Afrika worden immers steeds geschreven door één rechter, waar de overige rechters zich vervolgens bij aansluiten of van distantiëren, zodat individuele rechters steeds een verschillende redenering kunnen aanhangen of tot een ander besluit kunnen komen. In deze zaak waren alle rechters het echter eens dat de doodstraf ongrondwettig is.

De mogelijkheid om te huwen voor personen van hetzelfde geslacht leidde dan weer wel tot een discussie onder de rechters, meer bepaald over de vraag of het nu aan de rechterlijke macht of aan het parlement was om het huwelijk tussen personen met eenzelfde geslacht te legaliseren. Rechter Albie schreef het arrest van het Hof, waarin het feit dat koppels van hetzelfde geslacht niet konden huwen ongrondwettig werd verklaard, maar de wetgevende macht wel twaalf maanden respijt

kreeg om die ongrondwettigheid te remediëren en dus om de wetgeving aan te passen. Rechter O'Regan vond echter dat het Hof woorden moest 'inlezen' in de relevante wetgeving zodat personen met hetzelfde geslacht met onmiddellijk ingang zouden kunnen huwen.

Bij het afsluiten van de gespreksavond vermeldde Rechter Albie nog de studentenprotesten (onder meer over het studiegeld) die Zuid-Afrika recent teisteren. Ook al is het land, naar zijn mening, enorm veranderd, toonde hij begrip voor het protest, aangezien "we verondersteld worden vrij en gelijk te zijn, maar dit niet de realiteit is. Sommige studenten moeten kiezen tussen het kopen van een boek of een maaltijd. De bijzonderheden van het dagelijkse leven zijn zo verschillend voor mensen die komen van families die zo goed als niets hebben." De strijd voor gelijkheid is dus nog niet gestreden.